

Transformácia vzdelanostnej štruktúry populácie Slovenska a jej možný vývoj do budúcnosti

Branislav Šprocha

Abstrakt:

Najvyššie dosiahnuté vzdelanie predstavuje v populácii Slovenska jeden z najdynamickejších sa meniacich štruktúrnych znakov, ktorý po roku 1989 prechádza historicky nebyvalými kvalitatívno-kvantitatívnymi zmenami. Cieľom príspevku je predovšetkým tieto dynamické zmeny analyzovať pomocou výsledkov posledných troch sčítaní ľudu resp. sčítaní obyvateľov z rokov 1991, 2001 a 2011 a na ich základe vysloviť niektoré základné predpoklady o možnom budúcom smerovaní vzdelanostnej štruktúry obyvateľstva Slovenska.

Kľúčové slová: vzdelanostná štruktúra, transformácia, budúcnosť, Slovensko

JEL Code: I250, J110

Úvod

Štruktúra slovenskej populácie podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania prechádza v posledných dvoch desaťročiach historicky nebyvalou premenou. Táto dynamická transformácia je integrálnou súčasťou celkovej transformácie spoločnosti, ku ktorej dochádza po roku 1989. Jedným z najdôležitejších znakov z pohľadu vzdelania a vzdelanostnej štruktúry je medzigeneračne rastúci dopyt po vyšších formách vzdelania, čoho vonkajším prejavom je nielen spomínaná zmena vzdelanostnej štruktúry, ale aj samotného procesu vzdelávania a jeho inštitucionálnych podmienok. Prudký nárast počtu absolventov predovšetkým terciárneho stupňa tak úzko súvisí s dynamicky sa rozširujúcimi možnosťami nadobúdania tohto typu vzdelania (a tiež opačne), s potrebami vzdelanostnej spoločnosti predovšetkým v prostredí trhu práce a súčasne aj so zmenami v pohľade na úroveň dosiahnutého vzdelania a celoživotné vzdelávanie v spoločnosti.

Ako už naznačili naše predchádzajúce štúdie (Šprocha 2009, 2010, 2011) vzdelanostná štruktúra populácie Slovenska patrí k najdynamickejšie sa meniacim štruktúrnym znakom a to predovšetkým u mladších generácií. Prvotné predpoklady (napr. Šprocha 2010 a 2011) navyše naznačovali, že proces transformácie vzdelanostnej štruktúry bol v 90. rokoch len vo svojom primárnom štádiu a až v poslednom desaťročí (a najmä v posledných 5-6 rokoch) sme

svedkami naozaj dynamických zmien. Potvrdenie (prípadne vyvrátenie) týchto záverov umožňuje (umožní) až analýza výsledkov nového Sčítania obyvateľov, domov a bytov, ktoré sa uskutočnilo v roku 2011. Vzhľadom na krátky časový interval, ktorý uplynul od rozhodujúceho okamihu sčítania je možné zatiaľ pracovať len s obmedzeným množstvom informácií. Z tohto dôvodu sa zameriame len na niektoré parciálne oblasti tejto rozsiahlej viacdimenzionálnej problematiky a súčasne na základe získaných poznatkov sa pokúsime formulovať niektoré vízie budúceho vývoja.

1. Niektoré vonkajšie faktory transformácie vzdelanostnej štruktúry

Dynamika zmien vzdelanostnej štruktúry a ich celkový nebývalý rozsah sú do veľkej miery podmienené niekoľkými vonkajšími faktormi. Predovšetkým to je špecifický vývoj po druhej svetovej vojne, ktorý prispel k vzniku resp. presadeniu sa určitého vzdelanostného modelu u veľkej časti v súčasnosti už starších osôb, ktorý je v ostrom kontraste s novoznikajúcimi vzdelanostnými aspiráciami mladých generácií. Práve tieto rozdiely predurčujú celkový rozsah spomínaných zmien.

Školská politika s ohľadom na charakter socialistického hospodárstva sa snažila čo najviac pokryť jeho potrebu absolventmi smerujúcimi priamo na pracovný trh. Spolu s výraznou platovou nivelizáciou, mzdovou i nemzdovou preferenciou robotníckej práce a ideologickým tlakom sa vo veľkej časti spoločnosti vytvorila predstava o výhodnosti výkonu robotníckych povolaní voči nerobotníckym. Vznikla špecifická vzdelanostná klíma (najmä n strane mužov) uprednostňujúca robotnícke povolania, ktorá sa výchovným pôsobením rodičov predávala na ďalšie generácie (Tuček a kol., 1998). Vysoká náročnosť niektorých odvetví (najmä ťažkého priemyslu) na faktor pracovnej sily spolu s jej neefektívnym využívaním viedli k veľkým presunom mužskej pracovnej sily z oblastí služieb, školstva, zdravotníctva a ľahkého priemyslu. Uvoľnené pracovné miesta postupne nahrádzala ženská zložka, ktorá si v mnohých prípadoch na ich vykonávanie postupne vybudovala špecifický (od mužov) odlišný model vzdelanostnej štruktúry. U osôb, ktoré ukončili svoje vzdelávanie počas minulého politického režimu platilo, že muži najčastejšie získali učňovské vzdelanie v nematuritných odboroch a ženy mali úplné stredoškolské vzdelanie (pozri obr. 1).

Na druhej strane existovala obava z veľkého počtu absolventov vysokých škôl, čo viedlo k striktnému obmedzovaniu tohto typu vzdelávania. Nedostatočná podpora vysokoškolského vzdelávania viedla k zvyšovaniu neuspokojeného dopytu uchádzačov o tento druh štúdia a k celkovému zaostávaniu po kvantitatívnej i kvalitatívnej stránke (Hendrichová, 1996).

Životná dráha a jej etapy týkajúce sa vzdelania a zamestnania boli v období reálneho socializmu vo veľkej miere predurčené centrálnymi manipuláciami prostredníctvom plánov a kvót. Takýto charakter riadenia spoločnosti sa však stával jednou z hlavných príčin celkovej stagnácie spoločnosti (Tuček a kol. 2003) a priniesol výraznú deformáciu procesu vzdelávania a vzdelanostnej štruktúry obyvateľstva Slovenska, ktorej hlavné znaky je možné pozorovať u starších osôb aj po 20 rokoch od politického prevratu.

Potreba kvalifikovanej pracovnej sily, presadzovanie znalostnej ekonomiky, dôraz na ľudský kapitál v úzkom spojení s platovou diferenciáciou, postavením na trhu práce postupne priniesli po roku 1989 výraznú premenu pohľadu spoločnosti na proces vzdelávania a nadobúdanie vyššieho (a najmä vysokoškolského) vzdelania. Okrem toho jedným z menej často reflektovaných faktorov je aj snaha o odsúvanie vstupu na pracovný trh a predlžovanie obdobia pracovnej neaktivity. Príčina tkvie predovšetkým vo veľmi nepriaznivom postavení mladých absolventov stredných škôl na trhu práce.

Rastúci dopyt po úplnom stredoškolskom a najmä terciárnom vzdelaní sa premietol aj do zmien v jeho inštitucionálnom zabezpečení. Najmä po roku 2000 sme svedkami výrazného nárastu počtu fakúlt a vysokých škôl pôsobiacich na Slovensku. Navyše dôležitým prvkom pri nadobúdaní vysokoškolského vzdelania sa stalo v posledných desiatich rokoch externé štúdium.¹ Nepredstavuje však typický nástroj na zvyšovanie vzdelania pre staršie pracujúce osoby, ale vo veľkej miere je využívaný ako legitímny prostriedok na získanie vysokoškolského vzdelania aj u osôb vo veku typickom pre dennú formu terciárneho vzdelávania. Okrem toho dopyt po terciárnom vzdelaní je v čoraz väčšej miere saturovaný aj v zahraničí, a to najmä v Českej republike. V skutočnosti tak ide o spojené nádoby, kde dopyt po terciárnom vzdelaní podnietil rozšírenie infraštrukturálneho zabezpečenia, ktoré tak v súčasnosti môže uspokojovať naďalej rastúci počet uchádzačov o vysokoškolský titul. Výsledkom týchto zmien je nielen dramatický nárast počtu študentov na terciárnom stupni², ale aj s tým súvisiaceho počtu absolventov vysokých škôl, ktorých váha v spoločnosti sa výrazne zvyšuje.

Pre hlbšie pochopenie charakteru a rozmeru transformácie terciárneho vzdelávania v populácii Slovenska je potrebné sledovať z kvantitatívneho hľadiska nielen vývoj počtu študentov a absolventov vysokých škôl, ale aj samotný demografický vývoj. Z pohľadu

¹ Potvrďuje to aj vývoj podielu externistov z celkového počtu študentov vysokých škôl. Kým na začiatku 90. rokov predstavovali len približne 11 %, v rokoch 2005 a 2006 už tvorili viac ako 36 %. Zavedením určitých obmedzení z pohľadu pomeru počtu interných (denných) a externých študentov spolu so spoplatnením externého štúdia sa podiel externistov v nasledujúcich rokoch mierne znížil.

² Kým napríklad na začiatku 90. rokov študovalo na vysokej škole približne 60 tis. študentov, od školského roku 2006 / 2007 počty vysokoškolákov presahujú stabilne hranicu 200 tis. osôb.

participácie na vysokoškolskom vzdelávaní sú v posledných dvoch desaťročiach dominantnou skupinou osoby vo veku 18 – 24 rokov. V prípade, že porovnáme vývoj početnosti tejto kohorty s vývojom počtu študentov vysokých škôl môžeme hovoriť o dvoch základných výsledkoch. Kým v 90. rokoch sme svedkami nielen nárastu počtu študentov vysokých škôl, ale do veku maximálnej participácie na terciárnom vzdelávaní sa dostávali aj početné generácie narodené v 70. a na začiatku 80. rokov, približne od začiatku 21. storočia vidíme postupný a neskôr pomerne dramatický pokles veľkosti populácie vo veku 18 – 24 rokov, no trend vo vývoji počtu študentov sa nezmenil. V prvom sledovanom desaťročí tak nárast počtu študentov vysokých škôl nebol len výsledkom rastúcej intenzity účasti na terciárnom vzdelávaní, ale bol ovplyvnený aj veľkosťou exponovanej populácie.

V poslednom desaťročí však medzi demografickým vývojom a kvantitatívnym vývojom vo vysokoškolskom prostredí vzniká a postupne sa prehĺbuje rozpor v základnom trende. Počet osôb, ktoré sa vzhľadom na typický vek môžu zúčastniť denného terciárneho štúdia klesá, no celkový počet študentov sa zvyšuje. Výsledkom toho rozporu je dramatický nárast mier vstupov, participácie i ukončovania do terciárneho vzdelávania u mužov a najmä žien (pozri napr. Šprocha, 2011).

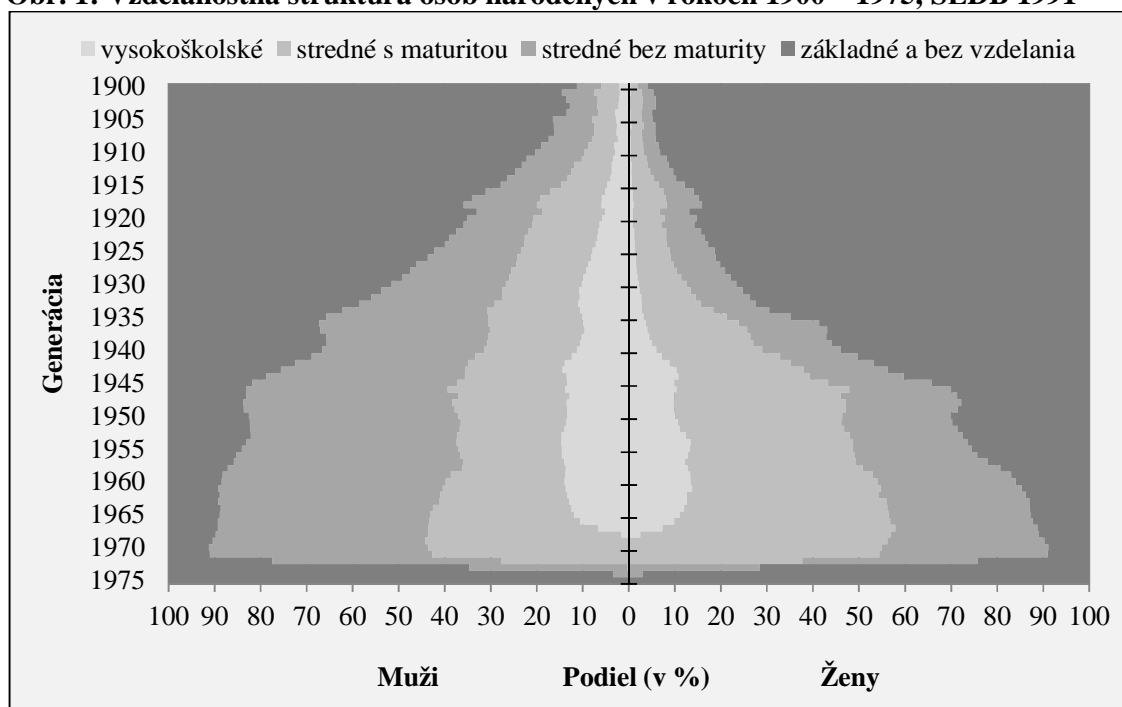
2. Medzigeneračná transformácia najvyššieho dosiahnutého vzdelania

Spôsobov ako analyzovať dynamiku a rozsah zmien vo vzdelanostnej štruktúre sa ponúka hneď niekoľko. V súlade s predchádzajúcimi prácami sme pristúpili k hodnoteniu medzigeneračných zmien a to prostredníctvom výsledkov z roh sčítaní 1991, 2001 a 2011. Tie nám umožnili kombinovať najvyššie dosiahnuté vzdelanie s rokom narodenia (generáciou) a pohlavím osoby. Údaje zo sčítania ľudu 1991 umožňujú hodnotiť stav pred nástupom transformácie vzdelanostnej štruktúry. Druhý cenzus predstavuje zdroj informácií o vplyve prvej dekády transformácie spoločnosti a predbežné údaje zo sčítania 2011 by mali odrážať predpokladaný dynamický prechod v charaktere vzdelanostných dráh u najmladších generácií. Z analýzy vzdelanostnej štruktúry populácie Slovenska v roku 1991 sa budeme orientovať len na tie generácie, ktoré inštitucionálne vzdelanie nadobúdali až po druhej svetovej vojne. Komplex špecifických podmienok panujúcich v období reálneho socializmu sa výrazne odzrkadlil aj na vzniku a postupnom presadzovaní sa nového modelu vzdelanostných dráh v porovnaní so staršími osobami. Ako sme už uviedli vyššie, v zjednodušenej podobe u mužov dominovalo stredoškolské vzdelanie bez maturity pri nižšom zastúpení úplného stredoškolského vzdelania a nízkej participácii absolventov vysokých škôl. Ženy častejšie

nadobúdali úplné stredoškolské vzdelanie, súčasne pri vyššej účasti žien len so základným vzdelaním a nízkym podielom absolventiek vysokých škôl. Tieto znaky je možné pozorovať predovšetkým u osôb narodených na konci 40. rokov až do polovice 60. rokov, teda u osôb, ktoré už nadobúdali inštitucionálne vzdelanie v podmienkach reálneho presadenia sa vzdelávacích podmienok a zámerov bývalého politického režimu.

V praxi to znamenalo, že viac ako 45 % mužov narodených v rokoch 1947 – 1966 uviedlo, že má strednú školu bez maturity. Najvyššie zastúpenie tohto typu vzdelania (49 – 50 %) vykazovali generácie z druhej polovice 50. a začiatku 60. rokov. Podiel mužov s úplným stredoškolským vzdelaním sa medzigeneračne pohyboval na hranici 22 – 25 % (generácie 1947 – 1959). K určitému miernemu nárastu došlo až u generácií zo 60. rokov. Ešte výraznejšie stagnovalo zastúpenie absolventov vysokých škôl, ktoré sa dlhodobo pohybovalo na úrovni 13 – 15 % (muži narodení v rokoch 1940 – 1963).

Obr. 1: Vzdelanostná štruktúra osôb narodených v rokoch 1900 – 1975, SEDB 1991

Zdroj údajov: ŠÚ SR

Najvyššie zastúpenie žien úplným stredoškolským vzdelaním (viac ako 40 %) vykazovali generácie zo 60. rokov. Prevalu tejto skupiny žien nad absolventkami stredných škôl bez maturity však nachádzame už od generácií z druhej polovice 30. rokov. Dominantným modelom vzdelávania žien sa však získanie maturity (a prípadne aj vysokej školy) stalo až v generáciách z polovice 40. rokov, kedy ich zastúpenie prevýšilo váhu žien so základným

vzdelaním. Od generácie 1958 tak ženy vo viac ako polovici prípadov uvádzali, že mali minimálne strednú školu s maturitou. Vývoj medzigeneračného zastúpenia žien s vysokou školou sa niesol v rovnakom stagnujúcom trende ako tomu bolo u mužov. Od generácie žien narodených na začiatku 50. rokov sa váha absolventiek terciárneho stupňa vzdelávania pohybovala stabilne na úrovni 10 – 13 %.

Prvotný predpoklad pre nárast počtu študentov i absolventov vysokých škôl a tým aj zmien vo vzdelanostnej štruktúre spočíval v dynamickej premene stredoškolského vzdelávania. Ako ukázali niektoré naše predchádzajúce štúdie (pozri napr. Šprocha 2009), práve v 90. rokoch sme boli svedkami pomerne výrazného zvýšenia počtu študentov a tým aj absolventov maturitných oborov (najmä gymnázií), a to predovšetkým na úkor nematuritných stredných odborných učilíšť a odborných učilíšť. Výsledkom bol medzigeneračný nárast zastúpenia absolventov stredných škôl s maturitou vo veku 18 – 22 rokov.

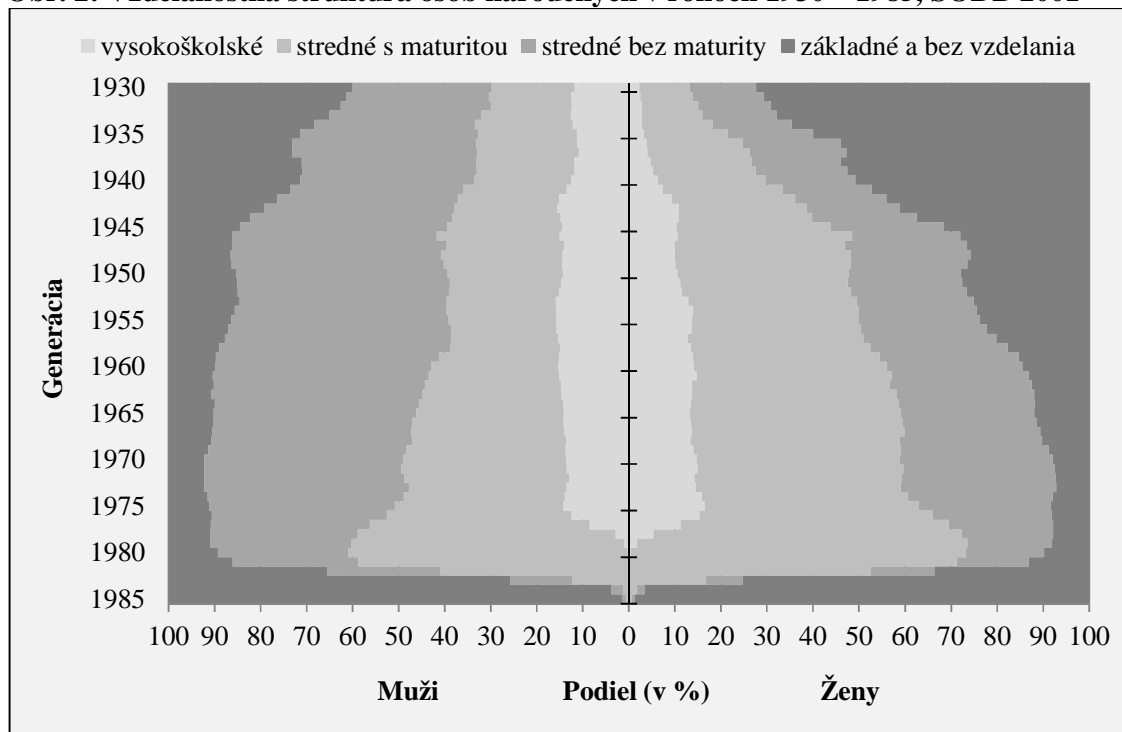
Podľa údajov zo sčítania ľudu 1991 sa váha týchto osôb v generácii mužov narodených v rokoch 1968 – 1971 pohybovala na úrovni 42 – 44 % (stredoškolákov bez maturity bolo 46 – 48 %). V sčítaní obyvateľov o desať rokov neskôr sa ich podiel zvýšil na 56 – 61 % (generácie 1978 – 1981, stredoškolské vzdelanie bez maturity malo 27 – 32 %), aby podľa predbežných údajov zo sčítania obyvateľov 2011 už absolventi s úplným stredoškolským vzdelaním predstavovali 58 – 68 % (generácie 1988 – 1991, strednú školu bez maturity by malo mať 18 – 20 % mužov).

V ženskej časti populácie v roku 1991 sa zastúpenie osôb s maturitou pohybovalo na úrovni 54 – 56 % (bez maturity 32 – 36 %). V cenze z roku 2001 to už bolo 67 – 73 % (bez maturity 16 – 20 %) a v roku 2011 by to malo byť už 70 – 79 % (bez maturity 9 – 10 %).

Prvé náznaky medzigeneračnej transformácie vzdelanostnej štruktúry z pohľadu terciárneho stupňa vzdelávania vidieť už na výsledkoch zo sčítania v roku 2001. Podiel absolventov vysokých škôl sa v najmladších generáciách (1971 – 1975)³, zvýšil u mužov na úroveň 13 – 14 % a u žien to bolo dokonca na 14 – 16,5 %. Prvýkrát v histórii tak dosahovali ženy na Slovensku častejšie vysokoškolské vzdelanie ako muži. Uvedené zmeny však boli len predzvesťou dramatického vývoja v nasledujúcom desaťročí a osoby narodené v prvej polovici 70. rokov tak môžeme považovať za iniciátorov zmien v charaktere vzdelanostných dráh.

³ Ide o generácie, v ktorých môžeme predpokladať vzhľadom na typický vek absolvovania vysokoškolského štúdia, že prevažná časť ich členov už ukončila svoje vzdelanostné dráhy.

Obr. 2: Vzdelanostná štruktúra osôb narodených v rokoch 1930 – 1985, SODB 2001

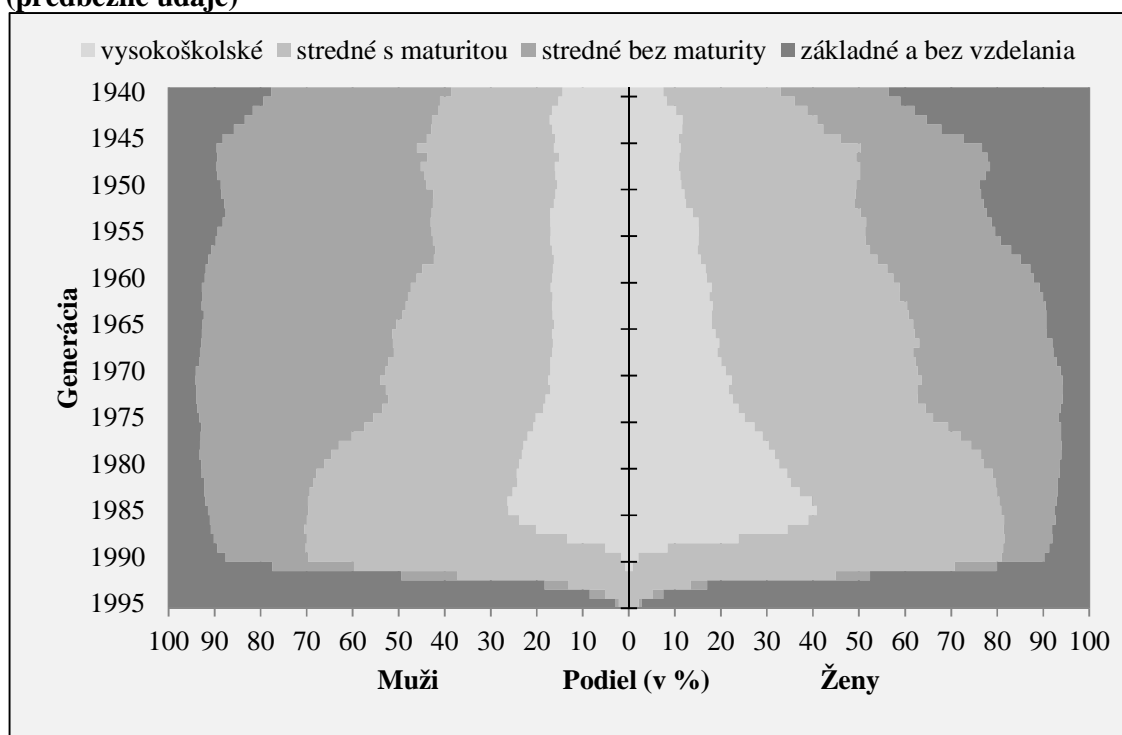

Zdroj údajov: ŠÚ SR

Podľa predbežných údajov zo SODB 2011 môžeme predpokladať, že podiel absolventiek vysokých škôl sa v generáciách z druhej polovice 70. rokov zvýši už na viac ako 30 %. Približne tretinu z populačného ročníka by mali ženy s vysokoškolským titulom tvoriť v generáciách z prvej polovice 80. rokov, kým u žien narodených v rokoch 1984 – 1986 zastúpenie vysokoškolákov dokonca prekročí hranicu 40 %.

U mužov sa taká dynamika zvyšovania podielu vysokoškolsky vzdelaných osôb nepredpokladá. Medzi generáciou mužov z druhej polovice 70. rokov by podľa predbežných výsledkov mal mať vysokoškolské vzdelanie približne každý piaty muž. V generáciách zo začiatku 80. rokov by sa váha absolventov terciárneho stupňa mala pohybovať v intervale 23 – 25 % a v prípade mužov narodených v rokoch 1984 – 1986 by prekročila hranicu 25 %. Predbežné výsledky sčítania 2011 naznačujú, že u mužov a najmä žien narodených v 80. rokoch došlo k dynamickému nárastu zastúpenia osôb s vysokoškolským vzdelaním. Môžeme preto predpokladať, že práve tieto kohorty predstavujú hlavných nositeľov zmien v medzigeneračnom vývoji vzdelanostnej štruktúry populácie Slovenska, ktoré sa budú v ďalších populačných ročníkoch len prehĺbovať.

Obr. 3: Vzdelanostná štruktúra osôb narodených v rokoch 1940 – 1995, SODB 2011 (predbežné údaje)

Zdroj údajov: ŠÚ SR

Ďalším dôležitým výsledkom pri porovnávaní údajov zo sčítania 2001 a 2011 bolo výrazné zvýšenie podielu osôb s vysokou školou u mužov a žien narodených v druhej polovici 60. a najmä v prvej polovici 70. rokov, teda osôb, ktoré už vzhľadom na typický vek ukončovania vzdelanostných dráh ich mali mať uzavreté. Ako sme však spomenuli vyššie, rozmach externého vzdelávania v poslednom desaťročí využili tieto kohorty na získanie vysokoškolského vzdelania. Zmena podmienok na trhu práce, potreba získať terciárne vzdelanie spolu s rozširujúcou sa jeho ponukou a dostupnosťou podnietili u tejto skupiny osôb opätovné prehodnotenie ich rozhodnutia o ukončení vzdelávania, čo v mnohých prípadoch viedlo k otvoreniu ich vzdelanostných dráh a k získaniu vysokoškolského titulu.

3. Úvahy o ďalšom vývoji vzdelanostnej štruktúry Slovenska

Výrazná premena vzdelanostných dráh a tým aj vzdelanostnej štruktúry najmä u osôb narodených v 70. a 80. rokoch umožňuje vysloviť predpoklad ďalšieho nárastu podielu mužov a najmä žien s vyšším vzdelaním (najmä terciárneho stupňa vzdelávania) v populácii Slovenska. Prispievať k tomu budú dva spolupôsobiaci faktory. Prvým je zvyšujúce sa zastúpenie osôb s vysokoškolským vzdelaním v podstate s každou mladšou generáciou. Do budúcnosti môžeme predpokladať, že tento trend zostane zachovaný, prípadne podiel

absolventov vysokých škôl z populačného ročníka sa zachová na relatívne vysokej úrovni. K zvráteniu tohto predpokladu môže dôjsť len v prípade nastavenia nejakých reštrikčných v súčasnom politickom zriadení nereálnych opatrení, napr. zavedenie kvót na počty absolventov terciárneho vzdelania. Na druhej strane stojí prirodzený biologický proces vymierania starších generácií s nižšou vzdelanostnou úrovňou. Navyše aj v tomto procese platí, že dlhšou strednou dĺžkou života a tým vyššou pravdepodobnosťou prežitia sa vyznačujú vzdelanejšie osoby. Nárast podielu osôb s terciárnym stupňom vzdelania na Slovensku sa do budúcnosti bude diať u mužov predovšetkým na úkor osôb so strednou školou bez maturity a u žien najmä s úplným stredoškolským vzdelaním. Okrem toho je zrejmé, že v mužskej časti populácie (v porovnaní napr. so ženami) existuje v mladších generáciách pomerne veľký priestor na ďalší rast. Do budúcnosti tak môžeme očakávať, že podiel osôb s vysokoškolským vzdelaním bude naďalej rásť, prípadne neskôr stagnovať na úrovni 40 – 50 % z populačného ročníka. Dôležitou otázkou v tomto smere je aj udržateľnosť tohto vývoja. Z pohľadu infraštrukturálnych podmienok je zrejmé, že Slovensko dokáže saturovať dopyt väčšiny záujemcov o vysokoškolské vzdelanie. Navyše priaznivo v tomto smere pôsobia aj bilaterálne dohody s Českou republikou, ktorá predstavuje ďalší dôležitý priestor na uspokojenie dopytu potenciálnych záujemcov o vysokoškolský titul. Na druhej strane je z demografického vývoja zrejmé, že každý nasledujúci populačný ročník bude početne menší (až do generácie 2002), resp. pôjde o menšie kontingenty potenciálnych záujemcov o štúdium na vysokej škole. Nemenej dôležitou otázkou pri formulovaní predpokladov budúceho vývoja vzdelanostnej štruktúry zostáva smerovanie prepojenia terciárneho vzdelania, vzdelávania a praxe na trhu práce. Ukazuje sa, že aj keď absolventi vysokej školy sú v porovnaní s osobami so stredoškolským vzdelaním menej často postihnutí nezamestnanosťou, problémom uplatnenia sa na trhu práce, ich pozícia najmä v období hospodárskej krízy je prinajmenšom horšia ako pred rokom 2008. Mohli by sme preto predpokladať, že v krízovom období, kedy benefity z vyššieho vzdelania sú prevážené skôr praxou na trhu práce, sa budú mladí menej často orientovať na terciárne vzdelávanie a budú sa snažiť nadobúdať práve spomínané praktické zručnosti, vývoj na Slovensku hovorí skôr o opaku. Okrem predpokladaného požívania budúcich výhod v podobe lepšieho postavenia na trhu práce v porovnaní s menej vzdelanými rovesníkmi, tu dôležitú úlohu zohráva aj efekt oddialenia reálneho opustenia statusu ekonomicky neaktívnej osoby. Čoraz viac mladých ľudí vidí vo vysokoškolskom vzdelávaní nielen prostriedok na dosiahnutie vyššieho ľudského kapitálu, ale prostredníctvom štúdia na vysokej škole odkladá nástup problematického obdobia po ukončení vzdelávania. Aj preto je len málo reálne predpokladať, že by

v najbližšom období došlo k zvráteniu nastolených trendov. Opačne smerujúce úvahy sú smerované do oblasti udržateľnosti systému z pohľadu nesúladu štruktúry absolventov podľa odborov a reálneho dopytu zo strany pracovného trhu. Je preto otázne, či sa situácia do budúcnosti nezmení s ohľadom na proklamované snahy výraznejšie prepojiť terciárne vzdelávanie s trhom práce a praktickým uplatnením absolventov. Tie by sa však mohli napokon dotknúť len samotnej štruktúry absolventov podľa druhu vyštudovaného odboru. Navyše masifikácia vysokoškolského vzdelávania postupne spôsobuje aj určitú degradáciu nadobudnutých vysokoškolských titulov v prostredí, kde „každý druhý“ má rovnaký alebo podobný titul. Postupne tak môže vzniknúť špecifická vzdelanostná klíma, ktorej hlavným znakom môže byť snaha o nadobudnutie vysokoškolského vzdelania resp. čo najvyššieho vzdelania u čoraz väčšej časti z jednotlivých populačných ročníkov. V takom prípade by podie osôb s terciárnym vzdelaním na Slovensku mohol pomerne skoro výrazne prekročiť hranicu 50 %. Výrazná zmena podmienok, rozšírenie možnosti a sprístupnenie externého štúdia spolu s rozčlenením vysokoškolského štúdia do troch relatívne samostatných úsekov prispievajú k širokej dostupnosti vysokoškolského vzdelania, čo sa odráža aj na heterogenizácii vzdelanostných dráh a tým aj ďalších fáz životných dráh. Vzhľadom na vývoj v posledných rokoch môžeme predpokladať, že zastúpenie starších generácií a teda aj opätovné otvorenie vzdelanostných dráh v ich prípade bude čoraz zriedkavejšie. K tomuto predpokladu nás vedie niekoľko navzájom podmienených úvah. Predovšetkým je zrejmé, že vysokoškolské vzdelanie v poslednej dekáde len vo veľmi obmedzenej miere nadobudli osoby narodené pred rokom 1965. Na druhej strane v mladších generáciách narodených v 80. a 90. rokoch dochádza k tak masívnemu nárastu počtu študentov vysokých škôl z populačného ročníka a tým aj podielu osôb s terciárnym vzdelaním (či už v dennej alebo externej forme), že do budúcnosti nezostáva veľký priestor na jeho ďalšie zvyšovanie. Navyše v posledných rokoch dochádza aj k postupnému utlmovaniu externých foriem vysokoškolského vzdelávania, čo znižuje možnosti potenciálnym uchádzačom.

Záver

Najvyššie ukončené vzdelanie patrí v posledných dvoch desaťročiach k nesmierne dynamicky sa meniacim štruktúrnym znakom obyvateľstva Slovenska. Z kvalitatívneho a kvantitatívneho hľadiska môžeme povedať, že súčasný vývoj a najmä jeho dynamika nemajú v histórii slovenskej populácie obdoby. Ide tak o jednu z najvýznamnejších a súčasne najvýraznejších zmien slovenskej spoločnosti v transformačnom období. Hlavným znakom tohto procesu je v

oblasti vzdelávania a vzdelanostnej štruktúry medzigeneračne rastúci dopyt po vyšších formách vzdelania. Na Slovensku sme tak predovšetkým svedkami historicky nebyvalého nárastu počtu študentov i absolventov terciárneho stupňa. S tým úzko súvisia aj zmeny v inštitucionálnom zabezpečení tejto dynamickej premeny, ktorá sa odzrkadlila najmä vo výraznom zvýšení počtu vysokých škôl a fakúlt prinášajúcich tak väčšie možnosti nadobudnutia vysokoškolského vzdelania.

Ako ukázali výsledky našej analýzy iniciátormi týchto zmien sa stali generácie osôb zo 70. rokov, no hlavnými nositeľmi novovznikajúcich vzdelanostných dráh a vzdelanostného modelu sú generácie mužov a najmä žien narodených v 80. rokoch. Je zrejmé, že v mladších generáciách sa natrvalo usadil model, kde osoby najčastejšie získavajú úplné stredoškolské vzdelanie, pričom vyššie vzdelanie dosahujú už ženy. Zreteľne to môžeme vidieť predovšetkým na príklade terciárneho vzdelania, kde sa rozdiely medzi pohlaviami postupne prehlbujú. Na druhej strane sa ukázalo, že zvyšujúca sa dostupnosť vysokoškolského vzdelania a najmä rozmach externých foriem umožnil mnohým mužom a najmä ženám narodeným v druhej polovici 60. a predovšetkým v prvej polovici 70. rokov otvoriť svoje vzdelanostné dráhy a získať vysokoškolské vzdelanie. Tie sa tak stávajú menej prehľadné ako v minulosti a dochádza k ich výraznej diverzifikácii.

Dynamika a rozsah medzigeneračných zmien jednoznačne naznačujú, že zvyšovanie vzdelanostnej úrovne v slovenskej spoločnosti ani zďaleka nie je ukončené a bude k nemu dochádzať aj v ďalších rokoch. Súčasne je zrejmé, že prevažujúce vzdelanostné modely, ktoré sa vyprofilovali počas minulého politického režimu, nenašli v nových podmienkach opodstatnenie a sú nahrádzané novým modelom, kde dominantnú pozíciu preberá terciárne vzdelávanie.

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0541-10

Literatúra

- [1] AUERHAN, J., 1965. Technika, kvalifikace, vzdělání. Nakladatelství politické literatury. Praha.
- [2] KALINOVÁ, L., 1998. Sociální vývoj Československa 1969 – 1989. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha.

- [3] NOVÁK, J. 2004. Úloha ekonomickej výchovy a vzdelávania v procese transformácie slovenskej ekonomiky a európskej integrácie. In: *Technológia vzdelávania : vedeckopedagogický časopis*. 12, č. 2.
- [4] NOVÁK, J. 2010. Ekonomické vzdelávanie v školskej sústave SR. In: *Postavení vyšších odborných škol ekonomického zaměření v terciárním vzdělávání* : Praha, 22. listopad 2010. s. 107–118.
- [5] RICHTA, R., a kol.: *Civilizace na rozcestí. Spoločenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Svoboda, Praha, 1969.
- [6] ŠPROCHA, B. 2009. Vzdelanosť a vzdelanostná štruktúra populácie Slovenska. In: *Prognostické práce*, Vol. 1, No. 2., p. 145–241.
- [7] ŠPROCHA, B. 2010. Vývoj vzdelanostnej štruktúry a vzdelávania na Slovensku. In: *Slovenska štatistika a demografia*, 20 (1), s. 3–30.
- [8] ŠPROCHA, B. 2010. Generačná analýza vzdelanostnej štruktúry obyvateľstva Slovenska. In: *Slovenska štatistika a demografia*, 20 (1), s. 31–48.
- [9] ŠPROCHA, B. 2011. Medzigeneračná zmena vzdelanostnej štruktúry obyvateľstva Slovenska. *RELIK 2011*; Praha, 5. a 6. 12. 2011. Dostupné: <http://kdem.vse.cz/resources/relik11/sbornik/download/pdf/177-Sprocha-Branislav-paper.pdf>
- [10] TUČEK, M., a kol. 2003. *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. SLON, Praha, 2003

Kontakt

Branislav Šprocha

Ekonomický ústav SAV

Šancova 56, 811 05 Bratislava

branislav.sprocha@gmail.com